

Waar blijft de dag van gisteren?

Waarom is het gras groen? Waarom is de maan rond? Wat doet God de hele dag? Waarom geef je geen antwoord op mijn vraag? Vooral jonge kinderen stellen vragen, veel vragen: Wat is dat? Wat ben je aan het doen? Vragen is voor kinderen een manier om iets te weten te komen over de wereld om hen heen. Een haast grenzeloze nieuwsgierigheid doet jonge kinderen vragen stellen. Vragen stellen en een nieuwsgierige houding proberen we in Jenaplanscholen levend te houden - ook in de midden- en bovenbouw - door de manier waarop we vormgeven aan wereldoriëntatie. Dit artikel is een pleidooi om in de stamgroep ruimte te geven voor filosofische vragen.

Van alle tijden

Filosofische vragen zijn van alle tijden en van alle leeftijden. Ieder menskind stelt zichzelf op enig moment in zijn leven vragen als: Hoe weet ik of dit alles niet een droom is? Zou ik een ander zijn als ik een andere naam had gehad? Waar was ik toen ik nog niet geboren was? Waar blijft de dag van gisteren?

Vaak lijken die vragen zomaar op te komen, zonder directe aanleiding dienen ze zich aan. Ze vervullen je met verwondering over de werkelijkheid die zich voordoet. Kinderen stellen vaak vragen, soms hoor ik die. Een meisje in de bovenbouw vraagt een ander kind: 'Marieke denk jij wel eens aan niets?' Er ontspint zich een gesprek tussen die twee.

In de bovenbouw zijn of lijken zulke spontane momenten vrij schaars. Bij kleuters kun je die vragen dagelijks horen, maar alleen als je bereid bent om ernaar te luisteren.

Aan pabo-studenten vraag ik welke filosofische vragen ze zich uit hun kindertijd herinneren. Velen hebben er moeite mee. Ze weten het niet meer, hebben zij die niet gesteld? Dat lijkt onwaarschijnlijk, alle kinderen stellen immers zulke vragen. Ze zullen die vergeten zijn, jammer!

Chris, een bovenbouwer in de basisschool, heeft me eens verteld hoe dat komt: 'Wij kunnen veel beter vragen stellen dan volwassenen, omdat we weten dat we nog niet zoveel weten. Volwassenen hebben antwoorden gevonden en denken dat ze alles weten en daarmee alles in de wereld begrijpen. Ze zijn vergeten dat ze het eerst niet wisten.'

Kinderen stellen zichzelf en anderen zulke vragen. Ik vind dat we hen de ruimte moeten geven om met anderen op zoek te gaan naar een antwoord, ook omdat je samen met anderen meestal verder komt dan alleen. Anderen vertellen wat je denkt is vaak een hele toer - vindt

maar eens de woorden die je gedachten zo goed mogelijk uitdrukken - maar een kind kan dat zeker leren. En dan zijn er de woorden en vragen van anderen: begrijp ik wat die ander zeggen wil? Ik zie dat kinderen opmerkelijk veel moeite doen om elkaar te begrijpen, ook om elkaar daarbij te helpen. Wat kunnen kin-

deren vaak veel geduld voor elkaar opbrengen, of lijkt dat maar zo? Ik ben er achter gekomen dat een sterke wil om begrepen te worden waarschijnlijk een betere verklaring is dan kinderlijk geduld. Volwassenen zeggen al gauw dat ze begrijpen wat er wordt bedoeld, ook als dat niet het geval is. Daar komt nog bij dat volwassenen wat wordt gezegd in hun eigen begrippenkader kunnen plaatsen. Kinderen hebben die mogelijkheid nog niet, omdat ze zulke kaders nog niet hebben gevormd.

Filosofische kringgesprekken

We hebben al veel kringgesprekken, maar wat kenmerkt nu een filosofisch gesprek? In Jenaplanscholen zitten kinderen regelmatig in de kring. In de kringvorm kunnen de deelnemers elkaar zien en op elkaar betrokken zijn op een wijze die bij andere opstellingen niet of minder goed mogelijk is. De reden waarom we in de kring zitten verschilt: in een leeskring zijn we bij elkaar om van iets te genieten zoals bij andere vieringen. In een verslagkring gaat het om het uitwisselen en delen van kennis en ervaringen. In een observatiekring hebben we ons verzameld rond een object dat we willen onderzoeken. Elke kring heeft zijn eigen functie en eigen kenmerken. Filosofische gesprekken onderscheiden zich van andere kring- en gespreksvormen door de thematiek, het onderzoekskarakter en de aard van de dialoog. In een filosofisch gesprek onderzoeken de kinderen filosofische vragen, waarop geen eenduidig antwoord mogelijk is. De vraag hoe internet werkt is weliswaar een gecompliceerde en het is niet gemakkelijk daarop een eenduidig antwoord te geven. Maar het is wel mogelijk, ook weten we ongeveer wat voor antwoord we kunnen verwachten. Bij filosofische vragen is dat heel anders. Waarom leef ik? Blijf ik altijd dezelfde ik? Kunnen dieren denken? De begrippen in deze vragen moeten eerst verhelderd worden alvorens een antwoord te formuleren. Wat is 'ik'? Wat is denken? Ook: wat vraag ik eigenlijk als ik vraag waarom ik leef? Vraag ik naar het doel van mijn leven? Naar de oorzaak ervan? Naar de zin ervan? Nadenken over de vraag helpt om nog preciezer te weten te komen wat er wordt gevraagd. Filosofische vragen onderscheiden zich van vragen waarvoor we bij de wetenschap te rade kunnen gaan. Op filosofische vragen moeten we zelf naar antwoorden op zoek gaan.

Dat kunnen we in gesprek met elkaar, we noemen dat 'onderzoek'. Als we filosoferen, kiezen we ervoor om vragen te onderzoeken. Bij de vraag of de tijd kan stilstaan is het nog geen filosoferen als iedereen een individueel antwoord geeft en het daarbij blijft. Het wordt pas interessant

als vragen worden gesteld over die antwoorden, als getracht wordt argumenten te vinden voor wat naar voren is gebracht. Een filosofisch gesprek is ook een onderzoek naar de betekenis van begrippen. Redeneringen worden ontwikkeld en getest op houdbaarheid.

Dialogoog

Filosoferen met kinderen vindt altijd plaats in dialoogvorm. Gesprekken zijn niet simpelweg te herleiden tot het tegenover elkaar zetten van meningen. Het gaat er ook niet om anderen te overtuigen van het eigen gelijk, het is evenmin het uitwisselen van ervaringen, standpunten en overtuigingen. In het filosofische onderzoek streven we ernaar de verschillende opvattingen die aan bod komen te verrijken. We gaan op zoek naar verbindingen en proberen vooroordelen in het denken op te sporen.

In een filosofisch gesprek hebben de kinderen een gezamenlijk belang, het uitdiepen van de kwestie die aan de orde is. Daarom is er sprake van een dialoog:

- kinderen luisteren naar elkaar;
 - ze stellen elkaar vragen;
 - ze verplaatsen zich in de ander, proberen de wereld door elkaars ogen te bekijken;
 - ze denken niet 'tegen' de anderen ('ja, maar'), ze denken met de anderen, samen, als ging het om één hoofd;
- De filosofische dialoog vraagt niet om eenduidige antwoorden, noch om oplossingen of besluiten. Eerder zijn wederzijds begrip en inzicht in elkaars denken het resultaat.

'Nachtvlinder', geschilderd door Caroline Olyans

Hoe doe je dat, filosoferen met kinderen?

Filosofische vragen kennen geen eenduidige antwoorden. Vaak hoor ik leraren filosofische vragen stellen op een toon die past bij de vraag: 'Hoeveel is 25% van 60?' Als je wilt filosoferen met kinderen, zul je het anders moeten doen. Ook de tijd speelt een andere rol dan bij een instructie waarvoor 'een half uur' is gereserveerd. De opvoeder in ons schreeuwt om het effectief uitdragen van inzichten want 'pesten is fout' en 'vrienden moet je koesteren'. Discussie uitgesloten. Tegen die opvoeder zul je moeten zeggen: 'Nu even niet!' Je bent er om het gesprek en onderzoek van de kinderen mogelijk te maken. Je zult dan zien dat je er veel

voor terugkrijgt. Leraren die beginnen met filosoferen met kinderen zeggen altijd dat ze de kinderen op een andere manier leren kennen, ook dat ze kinderen anders zijn gaan waarderen. Filosoferen onthult iets dat veel leraren eerder niet zagen, namelijk wat en hoe kinderen denken.

Je bent er dus om het onderzoek van de kinderen mogelijk te maken. Dat is een kunst, die je je door veel te doen eigen kunt maken.

Er zijn goede boeken waar je ideeën uit kunt putten. Vaak begint het met een verhaaltje. Daarin komen verschillende aspecten van een thema aan de orde. Dan vind je doorgaans een reeks vragen waarmee je het gesprek op gang kunt brengen. Kies zorgvuldig een startvraag om het gesprek te openen. Laat kinderen vervolgens eerst zelf nadenken. Geef niet meteen een van de kinderen het woord. Als je dat doet heb je kans dat de anderen vooral op dat eerste kind reageren. Als je alle kinderen de tijd gegeven hebt om voor zichzelf over de vraag na te denken, laat je ze hun reactie op de vraag in tweetallen uitwisselen. Zo krijgt iedereen de kans een antwoord te formuleren en reacties van anderen te horen. De tweetallen kunnen proberen een gezamenlijk antwoord te formuleren. De antwoorden inventariseer je.

Daarna kun je het kringgesprek op gang brengen. Daarbij twee tips:

- Houd vast aan de startvraag. Ongetwijfeld hebben de kinderen verrassende en interessante uitspraken gedaan. De neiging is groot om meteen een nieuwe vraag te stellen die interessante antwoorden kan opleveren. Het gaat er nu eerst om antwoorden van de kinderen aan een nader onderzoek te onderwerpen.
- Stel vragen die de dialoog bevorderen: 'Wat vind je van ...? Wie wil er reageren op ...? Wat is de overeenkomst (of verschil) tussen wat (naam) en (andere naam) zeiden?'

Het zal duidelijk zijn dat ik hier slechts enkele handreikingen kan geven. Begin maar, wissel je ervaringen met collega's en help elkaar op basis van je ervaringen.

Filosoferen en wereldoriëntatie

Een tijdje geleden sprak ik een groepsleider die me vertelde dat hij met bovenbouwkinderen gefilosofeerd had over de vraag hoe internet werkt. Daar was die groep een hele middag intensief mee bezig geweest. Hij had nogal wat kritiek gekregen van collega's. Dat is toch geen vraag om over te filosoferen, want het definitieve antwoord is ergens te vinden. Hij voelde zich miskend en vond dat het onderzoek juist heel waardevol was geweest. De kinderen hadden eerst verschillende ideeën naar voren gebracht, ze hadden hypothesen geformuleerd en vervolgens hadden ze nagegaan of die ideeën zouden kunnen kloppen, analyserend en toetsend.

Zijn verhaal herinnerde me aan een gesprek dat ik eens had met kleuters. Bart was met een vraag gekomen: 'Hoe kunnen draken vuur spugen?' Anne opperde dat draken een vuurzakje onder hun kin hebben, waar dat vuur uitkomt. 'Dat kan niet', vond Dennis, 'Je vel onder je kin is heel dun en daar kan een draak vast geen vuur in bewaren.' Anne: 'Dan moet het vuur ergens binnen in de draak zitten.' 'Als dat zo is,' reageerde Bart, 'dan moet daartussen wel een verneller zitten, want als een draak kwaad wordt, spuugt

hij meteen vuur.' Het internet en draken zijn geen filosofische thema's, maar gesprekken over die onderwerpen laten iets belangrijks zien. In de eerste plaats blijkt dat kleuters kunnen redeneren, ondanks Piaget, die jonge kinderen in dit opzicht ernstig heeft onderschat. De voorbeelden tonen dat redeneren ook kennis kan opleveren.

Wereldoriëntatie in Jenaplanscholen biedt kinderen en hun groepsleiders een goed gevulde gereedschapskist waarmee onderzoek kan worden gedaan in de werkelijkheid. Ik zou 'in die kist' ook redeneren en filosoferen willen leggen.

Eind vorig jaar kwam in een kring in mijn bovenbouwgroep de vraag naar voren: 'Hoe snel komt de vogelgriep naar Nederland?' Daar valt van alles over op te zoeken, maar we hebben eerst gespeculeerd over de snelheid waarmee vogels vliegen, hun gewicht, de kracht van hun vleugels, enz. De speculatieve ideeën hebben we vervolgens onderzocht door erover te redeneren. Zou dit allemaal kunnen? Een aantal kinderen heeft antwoorden gezocht op internet en die hebben we vergeleken met onze uitkomsten. Vogels vliegen veel sneller dan wij hadden gedacht.

Het lijkt me dat deze vorm van (voor-)onderzoek een belangrijke bijdrage levert aan de kwaliteit van wereldoriëntatie. Zo goed als elk thema bij wereldoriëntatie kent ook filosofische vragen. Als we het over de boerderij hebben dringt de vraag zich op wat het verschil is tussen mens en dier. Als het over voeding gaat kun je vragen stellen over gezondheid: 'Wat is dat?' De moeilijkheid is dat volwassenen zulke vragen vaak niet zien, omdat de wereld voor hen (te) vanzelfsprekend is geworden.

Ik zie dat Jenaplanscholen, ook de onze, vaak kiezen voor concrete thema's voor wereldoriëntatie: de boerderij, voeding, bruggen, reizen, werk, wonen, e.d. Ze zijn herkenbaar voor kinderen en mogelijkheden om onderzoek te doen liggen voor het oprapen. De ervaringsgebieden bieden een veel breder perspectief. Ze zijn van een hogere orde. Ik wil ervoor pleiten om bij de keuze van thema's te overwegen een 'hogere-orde-vraag' als vertrekpunt te kiezen. Zulke vragen leggen meteen een filosofische benadering open, terwijl er ook mogelijkheden zijn voor andere vormen van onderzoek. Het resultaat is een bredere én fundamenteelere

oriëntatie in de wereld, en daar gaat het volgens mij om bij wereldoriëntatie!

Ik denk meer na

Waarom zou je kinderen ruimte geven om samen filosofische vragen te onderzoeken? Wat voegt dat toe? Daarop heb ik hierboven een antwoord willen geven. Misschien is dat nog niet genoeg en blijft de vraag wat kinderen van filosoferen leren? Ze leren vragen stellen en reflecteren over hun denken, ze leren zowel analytisch als creatief denken, ze leren argumenteren en redeneren, ze leren denken in begrippen (conceptueel denken). Dat lijkt heel wat, maar wat zeggen kinderen zelf? Daarnaast is regelmatig onderzoek gedaan. Steeds komen daaruit drie dingen naar voren:

- Ze zeggen beter te beseffen dat anderen een andere mening kunnen hebben
- Ze zeggen meer over dingen na te denken
- Ze zeggen geleerd te hebben om beter naar anderen te luisteren

Rob Bartels is medewerker van het Centrum voor Kinderfilosofie en docent kinderfilosofie aan de pabo van INHOLLAND in Alkmaar. Daarnaast werkt hij als groepsleider in Jenaplanschool De Zevensprong in Boskoop.

LITERATUUR

- 'Klein maar dapper', Berrie Heesen. uitgeverij Damon

Een aanrader voor iedereen die werkt met kinderen tot een jaar of negen. De verhaaltjes zijn geschreven voor kleuters, maar doen het ook goed in de middenbouw. Bij elk verhaaltje is een korte filosofische toelichting geschreven. Een reeks (start)vragen helpt je op weg.

- 'Vliegende papa's', Berrie Heesen. uitgeverij Damon

Op dezelfde manier opgebouwd als 'Klein maar dapper'. De verhaaltjes zijn geschreven voor kinderen van verschillende leeftijden. Het boek bevat ook enkele interessante achtergrondartikelen.

- 'Kinderen filosoferen', Berrie Heesen. uitgeverij Damon

Voor de bovenbouw. Er is een boek voor de kinderen en een ander voor de leraar. De handleiding geeft een toegankelijke introductie over filosoferen met kinderen, ook voor leraren in onder- en middenbouw. In de praktijk is gebleken dat veel suggesties moeilijk toepasbaar zijn voor leraren en groepen met weinig ervaring. Het boek voor de kinderen kan ook door kinderen individueel worden gebruikt.

- 'Filosofierend ontdekken', Nanda van Bodegraven. uitgeverij

Kwintessens

Achttien filosofische projecten voor midden- en bovenbouw. In alle projecten zijn verbindingen gelegd met andere vak- of leergebieden zoals rekenen en wereldoriëntatie. Ook als je nog geen ervaring hebt, kun je er goed mee aan de slag.

INTERESSANTE WEBSITES

- www.kinderfilosofie.nl: de website van het Centrum voor kinderfilosofie, om op de hoogte te blijven van ontwikkelingen, cursussen, e.d. over filosoferen met kinderen.

- www.wijsneus.org: geeft onder meer nuttige hulp bij het stellen van vragen

- www.dezevensprong-gw.nl: verslagen van gesprekken; je kunt zien hoe Jenaplanschool De Zevensprong filosoferen met kinderen een vaste plaats in de school heeft gegeven.

Je kunt een volledige en actuele literatuurlijst kinderfilosofie aanvragen door een mail te sturen naar rob.bartels@inholland.nl